Németh István
A szudétanémetek

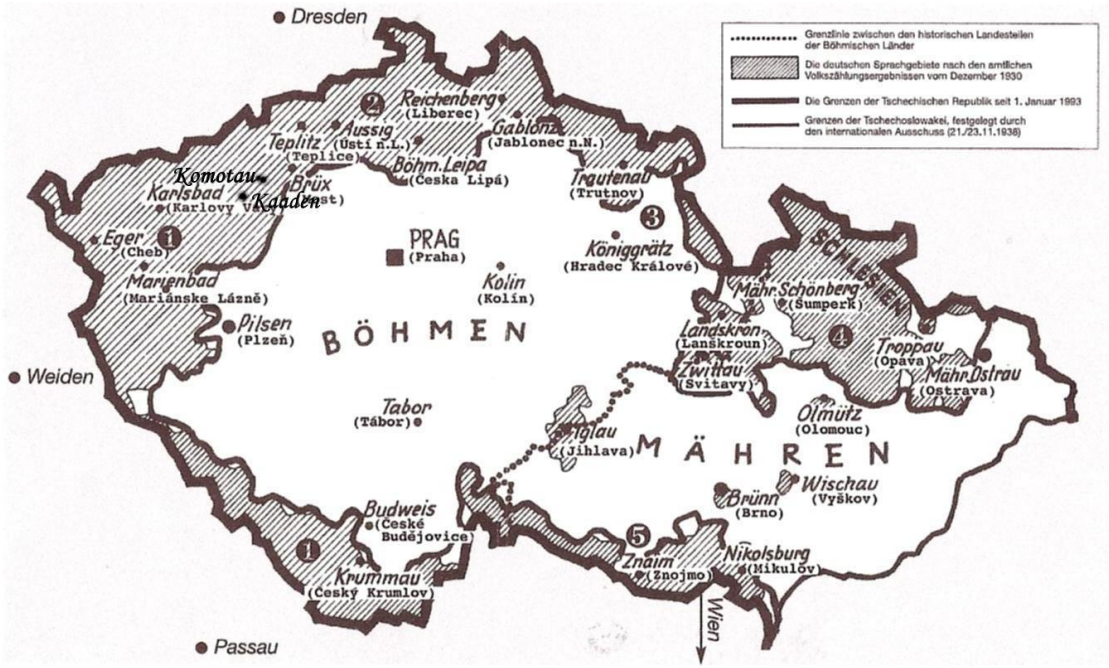

A nemzetállami törekvések kezdetei

A Habsburg Birodalomhoz tartozó Cseh- és Morvaország az osztrák császársággal együtt 1815–65 között a Német Szövetség tagja volt. A németek és csehek évszázados közös sorsának a nemzetállami törekvések vetettek véget, amely különbözött a nemzetállami eszme amerikai és francia gyakorlatától. A német romantikusok hatására a nemzethez tartozás kritériumát ugyanis nem az egyes polgár azonosulása, hanem a népközösségbe való beleszületés jelentette. A szellemi közösség pedig a nyelvi azonosságban jelentkezik.

A napóleoni uralom éveiben a politikai öntudat ébredése és a nemzeti önmegvalósítás követelése erős impulzusokat kapott. A rendek felszabadító küzdelmét az a remény táplálta, hogy győzelmük után a monarchista rendszert részben nemzetek feletti, demokratikus nemzetállamok váltják fel. Az 1815. évi bécsi kongresszus azonban keresztülhúzta ezeket a számításokat, s évszázados vita kezdődött a fejedelmi-állami restauráció és a demokratikus nemzetállam hívei között.

A frankfurti Pál templomban ülésező első német nemzetgyűlés még igyekezett megfelelni a nemzetállami elvárásoknak, 1848–49-ben mégis kiéleződött a németek és csehek nemzeti konfliktusa. A František Palacky (1798–1876) vezette cseh csoport megkísérelt vezető pozíciót szerezni Csehországban. Nemzeti érdekeik védelmében a németek is megszerveződtek. Konfliktusaikat sem a frankfurti alkotmány, sem az osztrák Reichstag tervei nem oldották fel. Így véget értek azok az idők, amikor nem számított, hogy a *„csehek”* milyen nyelven beszélnek a Habsburg Monarchiában. Helyébe a *„saját”* nemzethez való tartozás kötelező érvényesítése lépett. Német részről a Habsburg Monarchia fennmaradását támogatták, s nem sürgették a cseh, morva és osztrák-sziléziai területek Német Birodalomba való betagolását.

A Német Szövetség felbomlása (1866) után a Habsburg birodalmon belül meggyengült a német elem korábbi összetartó ereje. Csehország, Morvaország és Osztrák-Szilézia németjei az 1866/67. évi porosz–osztrák háború idején politikai cselekvéseikben Bécsre voltak ráutalva. A Monarchiában azonban elmaradt a liberalizálódás és demokratizálódás, s a nemzeti kérdés tisztázása. A mind égetőbb nyelvi vita megoldására mindkét részről elutasították a *„közvetítő nyelv”* bevezetését. Mivel a németek és csehek települési összefonódása miatt nemzeti szétválasztásuk aligha volt lehetséges, új választási rendszert vezettek be. Mindegyik népcsoport *„nemzeti kúriát”* kapott, amelyet saját választási listájuk alapján választottak. Mivel a nyelvi kérdésben egymás leszavazására sem kerülhetett sor, a probléma megoldatlan maradt. Így megrekedt a liberalizálódás és demokratizálódás, s a nemzeti kérdés tisztázása is.

Az osztrák császári kormány tétlensége erősítette a népiségi küzdelmeket, s 1914-ig mindkét lakosságcsoport különböző szervezetet alakított: pártokat, védelmi egyesületeket, iskolaegyesületeket. A viták valamennyi területre kiterjedtek: a helységnév feliratától az iskolai nyelvoktatás nyelvéig, a munkahely biztosításától a német vagy cseh kereskedőnél történő vásárlásig. Emiatt kényszerűségből a térségben megalakult pártok a szociális kérdést kizárólag nemzeti szemszögből kívánták megoldani: 1897-ben a csehek megalakították a *Nemzetiszocialista Pártot,* a németek 1904-ben a *Német Munkáspártot,* amelyet 1918-ban *Német Nemzetiszocialista Munkáspártra (DNSAP)* kereszteltek.

Így a Monarchián belül már 1914-ig olyan új struktúrák jöttek létre, amelyek felszínre kerültek az elhúzódó háború terhelési próbáin. Megszűnt a kifelé mutatott rend és a nagy gazdasági térség hasznosságának összekötő funkciója. A folyamatot a központi hatalmak kezdeti katonai sikerei is felgyorsították, mivel a császári kormány kíméletlenül fellépett azokkal a csehekkel szemben, akik nem tanúsítottak elégséges *„hazafiasságot”.* Mindez pedig táptalaja volt a csehek *„felszabadítási”* propagandájának.

A Monarchia kezdődő széthullásakor Károly császár csak a háború utolsó szakaszában tett lépéseket: megegyezési gesztusként szabadon bocsájtotta a csehek politikai vezetőit, a németeknek pedig saját provincia alakítását ígérte meg. 1918. október 16-i manifesztumában elfogadta a nemzeti önrendelkezés elvét, s azt, hogy a monarchiának nemzetiségi szövetségi állammá kell alakulnia. Néhány nap múlva megalakult a német-osztrák szövetségi állam, amelyhez provinciaként Német-Csehország és a Szudéta-vidék is hozzátartozott. Dél-Csehországot és Dél-Morvaországot Felső-Ausztriához, illetve Alsó-Ausztriához csatolták. Német-Ausztria Köztársasága 1918. november 12-én

a *„Német Köztársaság részének”* nyilvánította magát. Mivel a császári manifesztum Magyarország vonatkozásában a *„Szent magyar korona országainak integritását”* követelte, itt nemzetiségpolitikai megoldás lehetetlen volt. A manifesztumot a csehek sem fogadták el; vezetőjük már október 2-án kijelentette, hogy a monarchia keretében semmiféle rendezés nem jöhet szóba. Helyette inkább az emigráns kormánynak a győztes hatalmakkal együtt kidolgozott döntései a mérvadók.

Az első világháború évei

Az első világháború alatt a cseh politikusok, elsősorban Masaryk és munkatársa, Beneš azon fáradoztak, hogy londoni, párizsi és washingtoni emigrációban híveket toborozzanak a demokratikus elveken szerveződő nemzetállam ígéretével, egyúttal katonai segítséget ígérve a központi hatalmak ellen. Az 1915-ben megalakult cseh külföldi bizottságba szlovákok is beléptek, aki az önálló Szlovákia megteremtését főleg a csehekkel való együttműködésben látták megvalósíthatónak.

Az immáron *„cseh-szlovák”* törekvéseknek kedvezett, hogy a szövetségesek ekkor még nem rögzítették pontosan Közép-Kelet-Európa újjárendezésének terveit. Hadviselő hatalomként való elismerésüket saját cseh hadsereg felállításával lehetett elérni, amelyet a *„cseh légió”* Vörös Hadsereg elleni bevetésével értek el. 1918. június–szeptemberben Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok a *„csehszlovák nemzetet”* hadviselő félnek ismerték el. Eltérő nyilatkozataik közös eleme volt, hogy a csehszlovák Nemzeti Tanácsot tényleges kormánynak tekintették. Mivel a Kramář-vezette otthoni nemzeti bizottság szolidárisnak nyilvánította magát az emigráns politikusokkal, 1918. november 28-án Prágában és Washingtonban egy időben bejelentették a Csehszlovák Köztársaság megalakulását. Az állam ugyan rendelkezett elismert kormánnyal, de hiányzott határai megállapítása, mivel Cseh- és Morvaország, valamint Osztrák-Szilézia német területei időközben Német-Ausztria provinciái lettek.

A népek önrendelkezésének szövetségesek általi proklamálása miatt a németek abban reménykedtek, hogy a békekonferencia elfogadja az ő döntéseiket is. A csehek azonban a konferencia kezdete előtt elérték a szövetségeseknél, hogy Szlovákia magyarok által lakott részei, valamint a szudétanémeteknek otthont adó provinciák ideiglenes katonai megszállás alá kerüljenek. Az intézkedést sem a magyar ellenállás, sem az osztrák tiltakozás ellenére nem vonták vissza. A cseh politikusok nyilatkozatai pedig azt sejtették, hogy az előzetes döntéseket a békekonferencián is jóváhagyják.

A békekonferencián a csehszlovák küldöttek a győztes hatalom képviselőjeként vettek részt, s rendkívül ügyesen kihasználták szövetségesi előnyeiket. A Német-Osztrák Köztársaság képviselői és a Szudéta-vidék hozzájuk csatlakozott delegációja részletes memorandumot terjesztett elő, amelynek lényegét az önrendelkezési igény, illetve a csehek kényszerű államalkotási elképzeléseinek gyengeségei alkották. Az egyik alternatíva Dél-Csehország és Dél-Morvaország Ausztriához csatolását, a fennmaradó német területeknek pedig a csehszlovák államon belüli autonóm kanton státuszát irányozta elő.

A konferencia azonban nem fogadta el e javaslatokat, hanem – ugyan fenntartásokkal – a csehszlovák kormány emlékiratait tette magáévá. Ezek közül Beneš külügyminiszter nagylélegzetű, *„III. számú memoárja”* a csehországi németek számát a 2,4 millió helyett 1,6 millióban adta meg, kijelentve, hogy nem léteznek tiszta német körzetek. Szerinte a németek három földrajzi csoportra tagolódnak, s nem alkotnak politikai és gazdasági közösséget. A német területek nélkül gazdaságilag a csehszlovák állam életképtelen, a németek csupán gyarmatosítók, s Bécsből ügyesen irányított hivatalnokaikkal az eredetileg cseh területek germanizálására érkeztek. A szövetségesek véleményalkotását befolyásolta, hogy a Szovjet-Oroszországban, Magyarországon és Bajorországban kormányzó kommunista kormányokkal szemben fontos szerepet szántak az új Csehszlovákiának.

Az osztrák és a weimari nemzetgyűlés kifogásai eredménytelenek maradtak. A szudétanémetek 1919. március 3–4-én tüntetéseken tiltakoztak önrendelkezési joguk megtagadása ellen; a cseh katonaság erőszakos beavatkozása 54 német halottat követelt.

Az 1919. szeptember 10-i St. Germain-i szerződés a Szudéta-vidéket Csehszlovákiához csatolta. Egyidejűleg életbe lépett a kisebbségvédelmi szerződés. A trianoni békeszerződés rögzítette a szlovák–magyar határt. A 3 millió szlovák állampolgár közül 640 ezer magyar anyanyelvű volt. Kárpát-Ukrajna autonómiát kapott, amelyet azonban később nem gyakoroltak.

Németek a csehszlovák államban (1919–1933)

A csehszlovák állam alkotmányos struktúrája Beneš szerint a svájci modellt követte. Emlékiratban elismerték a nemzetiségi arányosság, az iskolai autonómia, a kétnyelvűség és a vegyes összetételű bíróságok elveit. A demokratikus választások nélkül, csehekből és néhány szlovákból felállított *„Forradalmi”* Nemzetgyűlés által elfogadott alkotmány mégis azzal kezdődött: *„Mi, a csehszlovák nemzet…”* A parlamenti demokrácia nyugat-európai elveit követte, de nem hozott létre svájci típusú kantonális önigazgatási rendszert, hanem centralizált államot állított fel, amelyben valamennyi állampolgárt a központi kormány alá rendelt.

A kisebbségvédelmi szerződés értelmében a kétnyelvűség bevezetésére akkor kerülhetett sor, ha a másnyelvű lakosság aránya elérte a 20 százalékot. Kisebbségi iskolát akkor lehetett felállítani, ha az iskolai körzetben legalább 40 kisebbségi gyermek élt. Az egyidejűleg kiadott nyelvtörvény a csehszlovák nyelvet államnyelvvé nyilvánította, vagyis a csehet Csehországban, Morvaországban és Osztrák-Sziléziában, a szlovákot pedig Szlovákiában.

1920-ra így sajátos állami struktúra jött létre, amely nem felelt meg sem az önrendelkezési, sem a demokratikus egyenjogúság elvének, jóllehet az állam alapvetően liberális és jogállami talajon állt. Teljesítette a csehek és szlovákok nemzetállami kívánságait s a történelmi cseh birodalom modern folytatásának tekintette magát.

A szudétanémetek elnevezés 1902-ből származik és F. Jesser nevéhez fűződik, aki Cseh és Morvaország németnyelvű lakosait illette vele. Általánosan elfogadott kifejezéssé az 1919. évi Saint Germain-en-Laye békeszerződés után vált, amikor állást kellett foglalniuk a csehszlovák államról.

A német párton belül az 1920-as évek közepétől kétféle irányzat alakult ki: a csehszlovák állammal való politikai és gazdasági együttműködést valló ún. aktivisták, illetve a nemzetállami struktúrát elutasító, a politikai együttműködést megtagadó negativisták csoportja. Utóbbiak állandóan a németellenes kijelentésekre, az egyenjogúság alkotmányban rögzített megtagadására és az önrendelkezés elutasítására hivatkoztak.

Az 1920 áprilisában megalakult első parlament 300 képviselője között 72 német kapott helyet. A Tusar cseh szocialista miniszterelnök vezette kormánnyal szemben valamennyi német képviselő ellenzékbe vonult, a nem szocialista pártiak pedig mindenféle együttműködést megtagadtak. Hosszú távon azonban csak a Német Nemzeti Párt *(DNP)* és a *DNSAP* tartotta fenn elutasító magatartását. A többi párt, főleg a német szociáldemokraták, csatlakoztak a konstruktív együttműködéshez, abban a reményben, hogy így megvalósulhatnak követeléseik. A német részvétel nélkül lebonyolított földreform során ugyanis a Szudéta-vidék 30 százaléka nem német igazgatás alá, illetve tulajdonba került. Az 1920. évi nyelvtörvényt botrányosan hajtották: a német hivatalnokoknak kötelezővé tett cseh nyelvvizsga miatt németek tízezrei veszítették el állásaikat, s a német területeken is mindinkább cseh hivatalnokokat alkalmaztak.

Ezeket a lépéseket német részről úgy értelmezték, hogy az államhatárokat népi határokká igyekeznek változtatni. Külpolitikai megfontolásokból 1926-ban két német minisztert ugyan bevontak a kormányba, s 1929-től a Német Szociáldemokrata Munkáspárt (DSAP) is koalíciós kormányrészvételt kapott. Bizonyos gazdasági megfontolások is az együttműködést sürgették. Nemzetközi szinten a locarnói konferencia (1925) és Németországnak a Népszövetségbe való felvétele (1926) impulzusokat adott a németek és csehek kiegyezésének. A német–cseh döntőbírósági szerződésben a Német Birodalom kötelezte magát, hogy a vitás kérdéseket erőszak alkalmazása nélkül oldja meg.

A németek sorainak összezárása

A németek kormányrészvétele és problémájuk nemzetköziesítése nem hozott döntő változást. A Népszövetséghez 1920 és 1931 között benyújtott, az alap- és részkonfliktusokat feltáró 24 szudétanémet petíció egyik esetben sem járt eredménnyel. Romlott a szudétanémetek belső jogviszonya is: növelték a kisebbségi iskola alapításához szükséges minimális tanulólétszámot; a közigazgatási egységek 1927–28-ban történő újjáalakítása pedig hátrányos volt a németek számára, s nem változtattak a nyelvrendeleten sem. A cseh szocialisták 1930-ban ugyan elismerték a *„kulturális autonómia elvét”,* de még évek múlva sem történt változás. A csalódottság a választási eredményekben nem jelentkezett, sőt az ún. aktivista pártok részben növelték is szavazataikat.

A német lakosságon belül azonban erősödtek a saját politikai célkitűzéseket valló szövetkezeti, illetve szövetségi élet kötelékei. A világgazdasági válság is támogatta ezt a folyamatot, mivel az exportra termelő szudétanémet területeket erősebben sújtotta, mint a cseheket. A termelés visszaesése viszonylag magas munkanélküliséggel járt. A válságos helyzet csökkentésére az önsegélyezés módszeréhez nyúltak: különböző gazdasági segélyegyletek, munkaközvetítő- és pénzügyi segélyező egyesületek alakultak. A német szolidaritástudat ápolására fellendült a politikai szövetségek hagyománya is. Kultúr- és iskolai egyesületek, ifjúsági- és diákcsoportok alakultak.

A népdalegyesületektől a német-elit érzelmű csoportokig terjedő csoportosulásokat a nemzeti érzés kötötte össze. Az elit csoporthoz tartozott a csak néhány száz, válogatott tagsággal rendelkező *Bajtársi Szövetség,* amely a szudétanémetek *„törzsi érzelmeit”* ápolta és saját vezetői garnitúra kinevelésén munkálkodott. Hasonló irányzatot követett a „Német Tornaszövetség” vezetése is. Közéjük tartozott Konrad Henlein takarékpénztári tisztviselő, aki később tornatanárként dolgozott. Nemzetiszocialista irányultságú volt a nacionalista és antiszemita beállítottságú ún. Feltörekvés-kör, amely a Németországhoz való csatlakozást sürgette. Az Anschluβ-gondolat vezető képviselője Karl Hermann Frank volt.

A csehszlovák kormány veszélyesnek tekintette ezeket a szervezkedéseket és átfogó rendőri akciókat indított ellenük. 1932-ben feloszlatták a DNSAP népi sportegyesületét, s 1933 februárjában megvonták képviselőinek mentelmi jogát, akiket ideológiailag a birodalmi Nemzetiszocialista Német Munkáspárttal *(NSDAP)* azonosítottak. Felség- és hazaárulási perek kezdődtek, s májusban megtiltották a birodalmi német rádióadó hallgatását. Feloszlatták a DNSAP-ot, a DNP tevékenységét pedig beszüntették. A két párt mandátumait 1933 októberében a többi német párt között osztották szét.

A csehszlovák intézkedésekre válaszul viszonylag gyorsan megérlelődött a szudétanémetek politikai összefogásának gondolata. Henlein 1933. október 1-jén megalakította a Szudétanémet Hazafias Frontot *(SHF),* amely valamennyi szudétanémet gyűjtőmozgalmának tekintette magát, anyagilag és politikailag pedig Hitler pártjától függött. Hívei a Szudétanémet Tornaegyletből, a Bajtársi Szövetségből, a Német Nemzetiszocialista Munkáspártból és a Német Nemzeti Pártból *(DNP)* verbuválódtak. Az új pártba nem csak a jobboldali pártok korábbi hívei áramlottak, hanem azok is, akiknek reményeit Hitler gazdasági és politikai sikerei táplálták.

A Szudétanémet Párt céljai

A Szudétanémet Hazafias Front alapítási felhívásában Henlein hitet tett a *„német kultúr- és sorsközösség”* mellett, de lojálisnak mutatkozott a csehszlovák állammal és a demokratikus alapjogokkal szemben. Egyik 1934. októberi beszédében eltávolodva a nemzetiszocializmustól, a csehszlovák államtól a szudétanémet élettér és népi talaj, az élethez való jogok, a kulturális és gazdasági birtokállomány, valamint a munkahelyhez való jog elismerését követelte. A szudétanémetek csak ezek biztosítása után válhatnak belső meggyőződésből az állam híveivé. Programjukat az 1934-től megjelenő *Rundschau*-ban részletesen is kifejtették.

A szervezet csak a *Front* elnevezés elhagyása után indulhatott az 1935. májusi választásokon, ahol Szudétanémet Pártként *(SdP),* Henlein elnökségével a németnyelvű kisebbség 66 nemzetgyűlési mandátumából 44-et (1,2 millió szavazat) szerzett meg. Henlein nem pályázott parlamenti képviseletre, ezért a párt frakcióvezetője Frank lett. Mivel a pártot nem vonták be a kormányalakításba, Henlein külföldi kapcsolatokat keresett, főleg Berlinnel és Londonnal. A német birodalmi kormány pénzzel és politikai tanácsokkal támogatta, de a csehszlovák ügyekbe való közvetlen beavatkozást még elutasította. A szudétanémetek ideiglenesen önmagukra vannak utalva – hozták az 1936. évi olimpiai játékok alkalmából Berlinben tartózkodó Henlein tudomására. Nagy-Britanniában Henlein a szudétanémet probléma *„faire megoldásához"* keresett támogatást, amin Csehszlovákia nemzetiségi államma való átalakítását értette.

A szudétanémetektől 1918–19-ben megtagadott önrendelkezési jog felvetése pontosan megválasztott időpontban történt, mivel a nyugat-európai országok közvéleménye ekkor már nem ellenezte egyértelműen a revíziót. A politikusok visszaemlékezései is a demokratikus alapjogok megsértését emlegették az ország alapításakor. Jóllehet Csehszlovákiában is terjedt ez a felismerés, de politikusai nem közeledtek Henlein javaslataihoz, arra hivatkozva, hogy Hitler politikáját folytatja.

1937-től az események új szakaszba léptek: a Szudétanémet Párt vezetői és híveinek nagy része a szudétanémet politikusok szorosabb kötődését sürgette Németországhoz, míg mások csupán az autonómia megvalósításához vártak segítséget. Így a pártot két elképzelés osztotta meg.

A német aktivista pártok a kialakult helyzetben még egyszer megkísérelték módosítani a csehszlovák politika irányvonalát. Ebben támogatták őket a nemzetiszocializmussal szembenálló német emigránsok, akik 1933 után Csehszlovákiát a *„demokrácia menedékének"* tekintették. A demokratikus rendért aggódó erők a cseh és szlovák oldalon is szorosabbra zárták soraikat.

A szudétanémet aktivista pártok – a Német Szociáldemokrata Munkáspárt *(DSAP),* a Német Keresztény-Szociális Néppárt *(DCSVP)* és a Német Mezőgazdák Szövetsége *(BdL)* – 1937. január 28-án memorandumban közölték Hodža miniszterelnökkel legsürgősebb nemzeti követelésüket. Ezután a csehszlovák pártokkal együtt elfogadott határozatok javítottak a német munkanélküliség helyzetén és a németek közigazgatási részvételén. Beneš 1937 áprilisában megígérte, hogy a következő öt évben valamennyi területen bevezeti a szigorú arányosságot.

Henlein Szudétanémet Pártja ugyanekkor hat *„népvédelmi törvényjavaslatot"* terjesztett elő, valamennyi népcsoportnak egyenjogúságot követelve, de a többségi pártok *„alkotmánysértőnek"* minősítve elutasították azokat. 1937. novemberben megfogalmazott energikus autonómiakövetelése már nyilvánvalóan erőteljesebben támaszkodott a berlini reakcióra, mint a prágaira, ahonnét csak elutasítást várhatott.

A cseh és az aktivista német pártok merev álláspontjukkal mozdulatlanságba manőverezték magukat, miközben Henlein Berlin segítségét sürgette, abban a meggyőződésben, hogy a németek és csehek megegyezése Csehszlovákiában gyakorlatilag lehetetlen és a szudétanémet kérdés megoldása csak a birodalomtól várható. Mindez egybecsengett Hitler terveivel is, aki 1937–38 fordulóján már Csehszlovákia szétzúzásával foglalkozott. A szudétanémet önrendelkezésért folytatott

harc így ürügyül szolgált saját céljai elérésére. Ezért elfogadták Henlein 1937. november 19-i segélykérését és egyeztették további Prága-ellenes lépéseiket.

Az Anschluβtól a májusi válságig

1938. február 4-én Hitler személycseréket hajtott végre a Wehrmacht és a külügyminisztérium élén, s Keitel vezérezredes irányításával felállította a Wehrmacht főparancsnokságát. Február 20-i Reichstag-beszéde pedig már határozott cselekvésre utalt: a birodalom megvédi a 10 millió német önrendelkezési jogát, akiket a versailles-i *„őrület”* megakadályozott a Németországgal való egyesülésben. Március 11–13-án bevonult Ausztriába, miközben megnyugtató nyilatkozatokat adott ki Csehszlovákiával kapcsolatban.

Prága idegessége azonban nőtt, hiszen aggasztotta külpolitikai elszigetelődése: a német átkarolás, Lengyelország Teschenre, Magyarországnak pedig a magyarok lakta szlovák területekre irányuló követelése. A szovjet segítség bizonytalan volt, mivel a sztálini tisztogatások után katonailag és politikailag meggyengült Szovjetunió szerződésük értelmében csak francia részvétel esetén nyújthatott segítséget. A szovjet csapatok átvonulásához pedig meg kellett szerezni Lengyelország, illetve Románia hozzájárulását. Franciaország pedig csak akkor tudott Csehszlovákia érdekében cselekedni, ha Nagy-Britannia is támogatta szerződési kötelezettségeit. Chamberlain angol miniszterelnök ugyan hajlott erre, de elvárta, hogy a szudétanémet kérdést tárgyalásokon rendezzék.

A cseh közvélemény ennek ellenére nem engedett Németország és a Szudétanémet Párt követelésének. Henlein sürgető követeléseire válaszul feloszlatták a még működő szudétanémet polgári pártokat is. A Német Keresztény-Szociális Néppárt és a Német Mezőgazdák Szövetsége kilépett a kormánykoalícióból és a Szudétanémet Párthoz csatlakozott. A pártban bizonyos fokig még mindig fennállt a korábbi véleménykülönbség a Henlein vezette autonómista szárny és a Frankot követő radikális erők között. Hitler március 28-án biztosította a két vezetőt, hogy a csehszlovák problémát belátható időn belül megoldja. A Szudétanémet Pártnak teljesíthetetlen követeléseket kell állítania Prága irányában, Henlein pedig londoni kapcsolatait kihasználva érje el azok be nem avatkozását.

Henlein *„karlsbadi programja”*

A Hitler által irányított politika jegyében Henlein 1938. április 24-i beszédében hirdette meg *„karlsbadi programját”:*

1. A német és a cseh népcsoport egyenjogúságának helyreállítása.
2. A szudétanémet népcsoport jogi személyiségként való elismerése az állami egyenjogúság érdekében.
3. A szudétanémetek települési területeinek kijelölése és elismerése.

4. A szudétanémet településeken saját önigazgatás kiépítése a közélet valamennyi területein, ahol a német népcsoport érdekeiről és ügyeiről szó van.
5. Törvényes védőintézkedések azon szudétanémet állampolgárok számára, akik a népcsoport zárt településein kívül élnek.
6. A szudétanémetséggel szemben 1918 óta érvényesített jogtalanság felszámolása és a jogtalanság révén okozott károk jóvátétele.
7. Azon alapelv elismerése és végrehajtása, hogy német területen német köztisztviselőket alkalmaznak.
8. A német népiséghez és a német világnézethez való hitvallás teljes szabadsága.

A prágai kormány az alábbi indokokkal utasította el Henlein programját: 1. már megvalósult, 2. elfogadhatatlan, 3. megengedhetetlen, 4. nem világos, meddig kellene elmenni, 5. létezik, 6. nem valóságos, 7. nem lenne nehezen teljesíthető, hacsak nem vélik úgy, hogy a német területeken kizárólag német tisztviselőknek kellene lenni, 8. messzire mutató és veszélyes.

Konrad Henlein Hitlerrel

Chamberlain benemavatkozási politikája

Miután Beneš hajlíthatatlan álláspontját a francia és angol segítségre alapozta, a két nagyhatalom április végi konferenciájukon világossá tette Prágával és Berlinnel szemben, hogy a szudétanémetek megbékítésére csehszlovák engedményeket tanácsolnak. Ha a német birodalmi kormány mégis erőszakhoz folyamodna, akkor *„Franciaország kötelezettségei miatt beavatkozásra kényszerülne és Őfelsége kormánya sem garantálhatná, hogy nem teszi ugyanezt”.* A megfogalmazás jelezte,

hogy Chamberlain brit miniszterelnök benemavatkozási politikájában nem követte *„a katonai akció automatikus kötelezettségének”* francia irányvonalát. Beneš a konferencia eredményét optimistának és elegendő figyelmeztetésnek minősítette Németország számára. Berlin a diplomáciai jelentések alapján azonban arra a következtetésre jutott, hogy a két hatalom nem lépne fel fegyveresen a német követelésekkel szemben. Ezért Nyugaton csak kis létszámú katonaságot hagyott.

Nagy-Britannia május első felében Prágában és Berlinben tett diplomáciai lépései a szudétanémet kérdés erőszak nélküli megoldására irányultak. Henlein londoni látogatásán előterjesztett javaslatai (a prágai központi parlament mellett a kisebbségek tartományi gyűlései és regionális önigazgatása, a népiségi határok pártatlan döntőbírósági kijelölése, stb.) elfogadhatónak tűntek a britek számára és megerősítette őket szándékukban, hogy Benešt engedményekre szorítják.

Prágai illúziók

A prágai kormány és a Szudétanémet Párt 1938. májusi tárgyalásai már két nap után megszakadtak a bajorországi és szászországi csapatmozdulatok hírei miatt. Beneš a jelentések ellenőrzése nélkül május 20-án részleges mozgósítást rendelt el. Mivel Hitler számára váratlanul érkezett a kihívás, még visszafogottan reagált. Ezt Prágában erődemonstrációjuk sikereként ünnepelték, s tovább erősödtek illúzióik.

Hitler a Csehszlovákia lerohanásáról intézkedő, s átdolgoztatott Zöld-tervben *(Fall Grün)* 1938. május 30-án azonban már így intézkedett: *„elhatároztam Csehszlovákia katonai szétzúzását belátható időn belül. A politikailag és katonailag alkalmas időpont kivárása vagy kiprovokálása a politikai vezetés dolga”.* Ezzel a szudétanémetek véglegesen Hitler politikai manipulációjának tárgyai lettek. A jogaikért folytatott harc többé nem öncél volt, hanem a nemzetiszocialista térpolitika mozgatója. E fordulat természetesen rejtve maradt a közvélemény előtt. Miközben a szudétanémetek már Hitler sakkfigurái lettek, még mindig azt hitték, hogy a Führer kizárólag az ő érdekeiket védelmezi.

Az 1938. szeptemberi válság

A cseh és német népcsoportban egyaránt erősödött a nemzeti önfenntartás érzése. Cseh részről az államhatalmi eszközök alkalmazása egyenes arányban nőtt a mind kilátástalanabb politikai sikertelenséggel. A szudétanémetek még nem voltak egységesek abban, hogy az *„anschlußt”* vagy az *„államon belüli megoldást”* választják, de a pillanat kényszere az SdP keretében való összefogásra kényszerítette őket. A Führer utasítására a Zöld-terv előkészületeként propaganda-hadjáratot és provokált akciókat kezdeményeztek

Mivel a Szudéta-vidéken újabb zavargások törtek ki, a Közép-Európa iránt mind addig tartózkodóan viselkedő brit kormány közvetítőt küldött Prágába, hogy tárgyalásokkal enyhítse a feszültséget. Beneš ugyan elutasította Lord Runciman engedékenységre

felszólító javaslatait, de azt elérte, hogy a csehszlovák elnök beleegyezett a német többségű *„kantonok”* területi autonómiájába, a valamennyi területen érvényesítendő nemzeti arányosságba, valamint a nyelvek egyenlőségébe, de elutasította a német kantonok központi kormányszervének felállítását.

Az engedmények azonban későn érkeztek, mert Hitler már eldöntötte a Szudéta-vidék sorsát. Szeptember 12-én pártkongresszusi beszédében önrendelkezési jogot követelt, amely alatt a szudétanémet terület anschluβ-át értette, kijelentve, hogy nem tűri további elnyomásukat. Utasítására a Szudétanémet Párt provokációkat kezdeményezett. Másnap a csehszlovák kormány több szudétanémet kerületben kivételes állapotot rendelt el. Válaszul a szudétanémet vezetők megszakították a Prágával folyó tárgyalásokat, kihirdették a karlsbadi program autonómia-elvét és nyíltan a Német Birodalomhoz való csatlakozást *(Heim ins Reich)* sürgették Prága a Szudétanémet Párt betiltásával válaszolt, amelynek vezetése és számos tagja Bajorországba menekült. Hitler megbízására pedig Henlein megkezdte a szudétanémet menekültekből álló szabadcsapatok *(SFK)* felállítását, amelynek célja *„a szudétanémetek védelme és a további összetűzések napirenden tartása”* volt.

A szudétanémet lakosság nagy részét nyugtalanították ezek az események és vezetőik elmenekülése. Mivel eredménytelenül végződtek a szudétanémet szociáldemokraták közvetítési kísérletei is, a probléma államon belüli megoldása lehetetlenné vált. Szeptember 15-én Chamberlain angol miniszterelnök Németországba repült, hogy felajánlja Hitlernek a szudétanémet területek Németországhoz csatolását és ennek szükségszerűségéről a francia kormányt is meggyőzze.

Csehszlovákiának nem maradt más választása, mint meghajolni az ultimátumszerű javaslat előtt, hogy ne legyen kiszolgáltatva a német támadásnak. Hitlert meglepte az angolok erőszakmentességre épülő kompromisszumkészsége, amely a megbékítési politika néven került be a történelembe. Az e politika mögött meghúzódó racionális és konzervatív számítások a letűnőben lévő világbirodalom sokrétű – gazdasági válságtól és birodalma túlzott mérvű – kötelezettségeitől szenvedő Nagy-Britannia nemzeti érdekei miatt a közép-európai béke legalábbis középtávú megőrzésére kényszerült.

Hitler azonban az angol magatartást a gyengeség jelének tekintette és növelte követeléseit. Nemcsak Varsót és Budapestet bátorította Prága elleni területi követelések állításával, hanem szeptember 22-én Bad Godesbergben már a kiürítési határidő lerövidítésével és erőszak alkalmazásával fenyegette meg Chamberlaint. Hazárdjátékában majdnem túllőtt a célon, mert Franciaország és Csehszlovákia mozgósított és Nagy-Britannia támogatást ígért katonai konfliktus esetén, a Szovjetunióhoz hasonlóan. Hitler hét hadosztályt mozgósított, de nem adott támadási parancsot Csehszlovákia ellen.

Európa a háborús feszültség napjait élte. A Birodalmon belül ugyan formálódott a konzervatív politikusok és katonák (Hans Oster a katonai elhárításnál, Ludwig Beck tábornok, Carl Goerdeler lipcsei főpolgármester) ellenállása, akik az angol politikusokkal való kapcsolattartással igyekeztek szembeszállni Hitler agressziós külpolitikájával és hajlottak a konspirációra is.

A müncheni konferencia

Amikor Chamberlain új kezdeményezést tett és a Szudéta-vidék kiürítési tervének átdolgozását javasolta, Mussolini közvetítésével 1938. szeptember 29–30-án megtartották a müncheni konferenciát. A csehszlovák kormány részvétele nélkül és a Szovjetunió kizárásával Hitler, Mussolini, Chamberlain és Daladier megállapodott arról, hogy a Szudéta-vidék 50% feletti német lakosú területeit Csehszlovákia 1938. október 1–10. között kiüríti, vele egyidejűleg német csapatok vonulnak be a területre. A német részről kidolgozott és Mussolini által beterjesztett javaslat a háborút elkerülni igyekvő német körök tervére épült. Ezek (a külügyminisztériumban Weizsäcker államtitkár és környezete, valamint Göring stábjában a *„négyéves tervvel”* foglalkozók) Hitlerrel ellentétben – aki katonai lépésekkel kívánta megteremteni a Szovjetunió elleni háború közép-európai feltételeit – inkább hagyományos nagyhatalmi politikával vélték biztosítani a Német Birodalom európai uralmát és kiegészítő gyarmati térségét, a háborús megoldás elkerülése esetén Nagy-Britannia mérsékelt közeledésével számoltak. Csehszlovákiának feltételül szabták a Szudéta-vidék azonnali átadását a Német Birodalomnak.

Német bevonulás a Szudéta-vidékre (1938)

A müncheni egyezmény értelmében hozzá került 29 ezer négyzetkilométernyi terület 3,4 millió lakossal, közöttük mintegy 300 ezer csehvel és szlovákkal. Lengyelországhoz csatoltak 900 négyzetkilométernyi területet 240 ezer lakossal, közöttük mintegy 130 ezer csehvel. Magyarország az 1938. október 2-i bécsi döntőbírósági határozat értelmében 12 ezer km²-rel és 1 millió lakossal, közöttük kb. 300 ezer szlovákkal gyarapodott. A megmaradt csehszlovák állam létét a nagyhatalmak garantálták.

A müncheni egyezmény végrehajtásával a szudétanémetek nagyobb része elérte nemzeti célját. A német nemzetállamhoz való csatlakozás régi követelésük volt. Ez

most a nemzetiszocialista nagynémet birodalom formájában valósult meg. Hitler október 1-jén kinevezte Henleint a *Szudétanémet területek birodalmi megbízottjává,* a Szudétanémet Párt pedig beolvadt az NSDAP-ba. A munkanélküli szudétanémetek rövidesen munkát kaptak a régi birodalomban vagy a német konszernek tulajdonába kerülő Szudéta-vidéki iparágakban. Ugyanakkor az 1919 óta bevándorolt csehek százezrei, valamint a zsidók és szociáldemokraták tízezrei hagyták el jogos félelmükben a *„birodalmi Gauvá"* nyilvánított területet.

Csehszlovákia a kikényszerített amputációval nemcsak gazdaságilag és stratégiailag fontos területeket veszített el, hanem Szlovákia és Kárpát-Ukrajna ezt követő autonómia-nyilatkozatával megkezdődött belső felbomlása, amelyet Berlinből céltudatosan irányítottak, így belátható időn belül előre vetítette a csonka állam megszűnését.

Csehszlovákia szétzúzása

A szudétanémetek után a szlovák nacionalisták nemzeti autonómiatörekvései tűntek alkalmasnak *„Csonka-Csehország"* elintézésére. Hitler fenyegető hangú *„ajánlása"* nyomán a szlovák parlament 1939. március 10-én szakított Prágával, s 13-án függetlennek nyilvánította magát. A Szlovákiára irányuló ultimatív nyomás egyúttal Emil Hácha csehszlovák államelnök zsarolásának előzménye volt, aki a szlovákiai események miatt azonnal Berlinbe utazott abban a reményben, hogy alkalmazkodásával az utolsó pillanatban megoldást találjon s legalább nemzeti túlélésüket biztosítsa. A fenyegetések és a lelki terror nyomására azonban aláírt egy kommünikét, amely *„a cseh nép sorsát bizalomteljesen a Német Birodalom Führerének kezébe"* helyezte.

Március 15-én Prágát német csapatok szállták meg. Másnap Ribbentrop a prágai rádióban felolvasta a Führer rendeletét Cseh–Morva Protektorátus megalakításáról, amely a Nagynémet Birodalom autonóm része lett.

Ezáltal teljessé vált a *„nagynémet gazdasági térség",* és Lengyelország déli része katonailag kiszolgáltatottá vált a német beavatkozással szemben. A német katonai határ lényegesen lerövidült, s egyszerűbbé vált Ausztria és Kelet-Németország összeköttetése is. A cseh hadsereg készletei 20 hadosztály felfegyverzéséhez és felszereléséhez voltak elegendők, ezt gyarapította még a 77 millió márka értékű hadieszköz, a magasan fejlett hadiipari kapacitások (a Skoda Művek Plzenben és Prágában, a Csehszlovák Fegyverművek Rt. Brnóban), a kiterjedt arany- és devizatartalékok, réz-, nikkel-, ólom-, alumínium-, cink- és ónkészletek, továbbá Szlovákia érc-, földgáz-, élelmiszer- és élőállat-készletei. Közlekedés-földrajzilag, valamint a cseh banki és befektetési tőke megkaparintásával pedig végleg megnyílt a dunai és a Balkán-térségbe való bejutás lehetősége.

A világ legtöbb országa nem ismerte el a protektorátusi megoldást, s további agressziótól tartva a lépést háborús előkészületnek tekintette. 1939. március–áprilisban Nagy-Britannia megadta mindazokat a garanciákat provokálatlan agresszió esetére Lengyelországnak, Romániának és Görögországnak, majd májusban

Törökországnak is, amelyeket Csehszlovákiától megtagadott. Franciaország szintén csatlakozott a lépéshez.

Élet a protektorátusban

Hácha államfő (1945-ig) és Konstantin Neurath birodalmi protektor mellett a közigazgatási feladatokat a protektorátusi kormány végezte, amelyet 1942-ig Eliaš tábornok, utána 1945-ig az igazságügy-miniszter Krejčí, majd néhány hétig a belügyminiszter Bienert vezetett. A cseh lakosság élelmiszerellátását összességében a birodalom szintjén tartották, a cseheknek nem kellett katonai szolgálatot teljesíteni, s a szövetségesek bombázásai is megkímélték a térséget. Ezért a béke szigetének számító prágai, brünni, olmützi és ostravai ipari körzetekbe erőteljes német beruházások kezdődtek – elsősorban a nehéziparba és a fegyvergyártásba – és emiatt keresett munkahelyekké váltak. A gazdaság nagy része német ellenőrzés alá került. A parasztság termékeinek értékesítése is biztosított volt.

Az államfőnek azonban nem volt tényleges hatalma, s az ellenszegülő miniszterelnököt is minden további nélkül félreállíthatták. Az autonóm protektorátusi közigazgatás német mintára épült ki. Sokan vállaltak önként munkát a *„régi birodalomban”,* ennek ellenére 1939-ben még mindig kétszázezer munkanélküli volt a protektorátusban. 1941 májusában bevezették a munkakönyv-rendszert, majd egy évvel később a munkakötelezettséget. Európa többi részével összehasonlítva azonban ezek az évek itt viszonylag nyugodtan teltek.

A protektorátust 1940 októberéig útlevél- és vámhatár választotta el a Szudéta-vidéktől. A protektorátus közigazgatásában a nyelvismeret és megbízhatóság miatt egyre több szudétanémetet alkalmaztak. A többséget azonban a birodalmi német tisztviselők alkották. A német megszállás legismertebb személyisége Frank lett, akit protektorátusi államtitkársága után 1943-ban *Cseh–Morva német államminiszternek* neveztek ki. Nevét később a cseh nép a nemzetiszocialista uralom szimbólumaként emlegette.

A nemzetiszocialisták a protektorátust katonailag semlegesíteni, gazdaságilag pedig – amennyire lehetséges – a német hadiigények kiszolgálójává igyekeztek változtatni. Cseh fegyveres egységek felállítását azonban Hitler politikai megfontolásokból elutasította.

1940 szeptemberében azonban a csehek germanizálása, vagyis asszimilációjuk mellett döntött. Kivételt képezett a faji vagy birodalomellenes beállítottságúak kategóriája, akiket kiirtásra ítélt. A 7,2 millió cseh kitelepítését végül is gyakorlati-politikai megfontolásokból elutasították. Öt év alatt angol források szerint 38 ezer személyt pusztítottak el.

A protektorátusi időszakban jelentős méretű ellenállás bontakozott ki: hírszerző tevékenység, kisebb szabotázsakciók, illegális újságkiadás, ellenállók és ejtőernyősök bujtatása, a letartóztatottak és menekültek családjainak támogatása. Hácha elnök és Eliáš miniszterelnök 1941-ig közvetlen kapcsolatban állt Beneš emigráns szervezetével, amelynek információt szállítottak, tőlük pedig utasításokat kaptak. A cseh

kommunisták pedig Moszkvával tartottak szoros kapcsolatot. Reinhard Heydrich és Frank rendkívül keményen fellépett a megosztott ellenállási mozgalommal szemben, s 1941–42-ig letartóztatták teljes vezetését.

A protektorátus életében 1941 nyara és 1942 nyara között történt alapvető változás, amikor a Beneš-vezette londoni emigráns kormány nagyobb számú ejtőernyős protektorátusba való küldését határozta el. Mivel a lakosság ellenállási hangulata növekedett, a biztonsági szolgálat (SD) jelentései nyomán Neurathot 1941 szeptemberében leváltották, s Heydrichet nevezték ki birodalmi protektornak. Ő azonnal kivételes állapotot hirdetett ki, letartóztatta Eliáš miniszterelnököt, s több száz halálos ítélettel és koncentrációs táborba való hurcolással szétzúzta a szervezett cseh ellenállási mozgalmat. Egyidejűleg azonban a *„korbács és mézesmadzag”* politikáját alkalmazva közeledett a munkások és parasztok szociális érdekeihez, ami veszélyesnek tűnt az ellenállási mozgalom számára. Ezért London ügynökei 1942. május végén halálos merényletet követtek el Heydrich ellen. Frank ugyan nem hajtotta végre Hitler és Himmler több tízezer cseh agyonlövésére vonatkozó utasítását, mert nem akarta megzavarni a mezőgazdasági betakarítást és a hadiipari termelést. Egy jelentés nyomán azonban Lidice helységet földig rombolták. 173 férfit agyonlőttek, 200 nőt koncentrációs táborba küldtek, 105 gyermeket elhurcoltak. A tényleges merénylőket árulás nyomán egy prágai templomban tűzharcban agyonlőtték, illetve öngyilkosságot követtek el.

Az 1943–44-es évek összességében nyugodtan teltek a protektorátus életében. A cseh ellenállási mozgalom még a szövetségesek közeledtével sem lángolt fel, ezért számos hadiipari üzemet és kórházat telepítettek a bombázásoktól megkímélt térségbe. Hitler elutasította a protektorátus semlegesítésére, majd később cseh nemzeti erők bevetésével az amerikai megszállásra vonatkozó javaslatokat, így Prága a nemzetiszocialisták egyik utolsó fellegvára maradt.

A nemzetiszocializmus a Cseh és Morva Protektorátusban sajátos megoldásokat követett. Itt nem folytattak szisztematikus népirtást, mint Lengyelországban, katonailag nem szállták meg, mint Franciaországot, s nem kísérletezett faji megnyeréssel sem, mint Dániában vagy Norvégiában. A magasan fejlett szláv nép szétzúzását bizonyos részeinek asszimilációjával és mások elkülönítésével igyekezett megvalósítani, hogy az általuk lakott területtel is kiegészítse *„életterét”.*

Beneš második emigrációja

A német bevonulás után Beneš elnök lemondott és 1938. október 22-én Londonba távozott. Az 1939–45 közötti második csehszlovák emigráns szervezet tevékenysége több vonatkozásban hasonlított az 1914–18 évihez: mindkét esetben világháború eredményeként értek el olyan politikai célokat, amelyek az adott háború elején még utópikusnak tűntek. Először Csehszlovákia megalakulását, majd pedig államuk újjáalakítását érték el a szudétanémetek elűzése révén.

Beneš és szervezete a szudétanémet kérdésben a nyilvánosság előtt 1941–42-ig óvatosan lavírozott, mivel nem akarták zavarni a fontosabb célok elérését. Ezek közé

tartozott a csehszlovák államhatalom helyreállítása az első köztársaság jogfolytonosságának elismerésével, illetve annak de jure elfogadtatása a nemzetiszocialista Németország ellenfelei részéről, hogy mindenképpen a béketárgyalások részeseivé váljanak. Az állami jogfolytonosság elismerésére tett fáradozásai végül is sikerrel jártak: 1941 júliusában előbb a Szovjetunió és Nagy-Britannia, majd a többi nyugati állam is elismerte a csehszlovák kormányt, amely az emigrációban kiépítette teljes apparátusát. Elsőként tanácskozó funkcióval negyven (később ötven) tagú Államtanácsot állított fel, amely először 1940 decemberében ülésezett, s 1942. novemberben hét évre meghosszabbította Beneš megbízatását. 1941 augusztusában Csehszlovákia csatlakozott az atlanti chartához, s annak alapelveivel ellentétben elfogadtatta a stratégiai határkijelölés elveit. 1942 nyarára a kormány elérte a müncheni egyezmény nemzetközi érvénytelenítését is, s ezzel elméletileg és politikailag a régi határok között állította helyre Csehszlovákiát.

Beneš tisztában volt azzal, hogy a Szovjetunió a háború után Közép-Európa hegemón hatalma lesz, ezért már 1943 decemberében szövetségre lépett vele és egész politikáját a moszkvai elképzelésekhez igazította. Még Kárpát-Ukrajna elszakítása miatt sem kezdett nyílt vitát a Szovjetunióval. Kormányprogramját erőteljes kommunista elemekkel szőtte át, s pozíciókat juttatott a kommunista pártnak is, azt remélve, hogy a háború után egyfajta közvetítő szerepet tölthet be kelet és nyugat között.

A cseh emigráns kormány kisebb katonai egységgel vett részt az angol légierő harcaiban és Montgomery Afrika-hadtestjében, illetve Svoboda tábornok vezetésével a Vörös Hadsereg küzdelmeiben. Ezek az egységek azonban sohasem érték el az 1918–20-ban Oroszországban felállított *„cseh légió”* stratégiai jelentőségét, de a második világháború alatti tárgyalásokon bizonyos katonai súlyt kölcsönöztek a csehszlovák kormánynak.

A *„lakosságtranszfer”*

A *„lakosságtranszfer”* kifejezés 1941 májusában bukkant fel először a londoni cseh emigráns kormány szóhasználatában, de az első komolyabb kitelepítési javaslatot csak szeptemberben juttatták el a brit kormányhoz, amely 1942 nyarán értesítette Benešt, hogy nincs kifogása a szudétanémetek kitelepítése ellen. A szovjet és amerikai egyetértés 1943 júniusában érkezett meg. A kitelepítettek körét folyamatosan bővítették, s végül a teljes német lakosságra kiterjesztették. Tervszerűen dolgoztak a közvélemény megdolgozásán. A kétkedőknek azt válaszolták: *„új Münchent akartok?”,* vagy egyszerűen ködös válaszokat adtak: *„még nincs végleges döntés és csak a felszabadult nép dönt véglegesen a felszabadult hazában”.*

A csehszlovák emigráns kormány kitelepítési terveit 1945 májusában a szudétanémetek gyakorlatilag nem ismerték, jóllehet a szintén emigrációban élő szudétanémet szociáldemokrata Wenzel Jaksch 1944-ben több pártbeli társát a Szudéta-vidékre küldte, hogy figyelmeztessen a kitelepítés veszélyeire. A kitelepítési elképzelések csak a Szudéta-vidék szovjet és amerikai megszállása, illetve 1945 májusában a csehszlovák közigazgatás felállítása során körvonalazódtak.

Beneš elnök már londoni emigrációja idején 45 dekrétumot adott ki a szudétanémetek és kárpáti németek sorsáról. Prágába való visszatérése után 1945. október végéig további 98 dekrétumot és ideiglenes törvényerejű dekrétumot írt alá, amelyeket a parlament utólag megerősített. Ezek értelmében *„a németek, magyarok, árulók és kollaboránsok”* minden vagyoni értéke nemzeti igazgatás alá, mezőgazdasági vagyonuk kártérítés nélkül kisajátításra és felosztásra került, megfosztották őket állampolgárságuktól, s munkakötelezettség terhelte őket.

A szudétanémet lakosság kitoloncolása több szakaszban történt. 1945. május 5-éig a sziléziaiak menekülésével és a visszavonuló Wehrmachttal egyes személyek távoztak el.

A háború befejeződésekor megindult *„vad”* kitelepítések jegyében mintegy 750 ezer szudétanémetet toloncoltak ki Szászországba és Ausztria szovjet megszállási övezetébe. A kitelepítések 1945. június–júliusban tetőztek, s a váratlan razziát követő kiürítések helyenként kifejezetten meghatározott társadalmi rétegeket és foglalkoztatási csoportokat – közigazgatási hivatalnokok, tanárok, alkalmazottak – érintettek.

1945. augusztus 2-án a szövetségesek (Egyesült Államok, Szovjetunió, Nagy-Britannia) a potsdami értekezleten egyetértettek a németek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról való kitelepítésével, s azzal, hogy annak szervezetten és emberségesen kell lezajlania. A szövetségesek nyilatkozata moratóriumot hirdetett az áttelepítésekre. A csehszlovák kormány azonban – a szovjet hatóságok támogatásával – elrendelte valamennyi német kitoloncolását. Már közvetlenül a potsdami konferencia után előkészítették a szervezett kitelepítéseket. Az országban több mint száz, 1200 személyes gyűjtőtábort állítottak fel a kitoloncolandók számára, a határ közelében pedig úgynevezett tartaléktáborokat rendeztek be. Az első transzportok 1946. január végén indultak a táborokból; májusban engedélyezték a családok zárt, együttes kitelepítését a kényszermunkára ítélt tagokkal együtt: mindegyikük 70 kg-os

csomagot vihetett magával. Otthoni szenvedéseik hatására sokan önként jelentkeztek, s az engedélyek kiadását a cseh hivatalnokok megvesztegetésével igyekeztek gyorsítani. 1946-ban több mint ezer vasúti szerelvénnyel 1,2 millió szudétanémet érkezett az amerikai övezetbe, 750 ezer pedig a szovjet övezetbe.

Az amerikai katonai kormányzat 1946. november végén megtagadta további transzportok átvételét, s kivételt csak családegyesítés esetében tett. Ezért sokan illegálisan lépték át a határt; néhány tízezer németet maguk a cseh hatóságok jutattak át a kevésbé őrzött határszakaszokon.

A Szudéta-vidékről áttelepített 3 millió németből 1,9 millió a nyugati övezetbe, 900 000 a szovjet övezetbe, 140 000 pedig Ausztriába került. A Csehszlovákiában maradt németeket – a nélkülözhetetlen szakmunkások kivételével – kényszermunkára küldték. Helyzetük csak az ötvenes évek elején javult, amikor automatikusan elismerték a német nemzetiségűek csehszlovák állampolgárságát.

A németek elleni kollektív fellépések során mintegy 15 ezer német esett áldozatul a pogromjellegű megmozdulásoknak s németek ezrei haltak meg a brünni németek halálmenetében az osztrák határ felé. A táborokban és börtönökben fogva tartott mintegy 350 ezer német közül legalább 40 ezret megöltek. A vezető cseh politikusok eltűrték a vad németellenes túlkapásokat. A cseh tartományokban közel 2,5 millió hektár földet sajátítottak ki kárpótlás nélkül. Összesen 3900 ipari üzemet és 34 ezer kisipari műhelyt sajátítottak ki, amelyek a köztársaság ipari potenciáljának egyharmadát tették ki.

Miközben a szudétanémetek számára 1945–46 zárt népcsoportjuk eltűnését jelentette, a csehek számára mindez csehszlovák államiságuk helyreállítását jelentette. A képek nagyon hasonlítottak egymáshoz: 1938-ban a szudétanémetek örvendtek a német Wehrmachtnak, most Nyugat-Csehországban az amerikai Patton tábornok Sherman-páncélosainak és Prágában virággal fogadták Konyev marsall T-34-eseit. Mivel az új Csehszlovákia területét a háború során kevés károsodás érte, az újjáépítés voltaképpen a vagyonok újraelosztására és a közigazgatási apparátus újjáépítésére szorítkozott.

Időrendi áttekintés

10–13. század: a szudétanémetek ősei a keleti német telepítési mozgalmak során több hullámban érkeztek az Alpok-Duna térségébe
1848–49: kiéleződött a németek és csehek nemzeti konfliktusa
1897: a csehek megalakították a Nemzetiszocialista Pártot,
1904: a németek megalakították a Német Munkáspártot, amelyet 1918-ban Német Nemzetiszocialista Munkáspártra (DNSAP) kereszteltek
1918. november 28: a Csehszlovák Köztársaság megalakulása
1919. szeptember 10: a St. Germain-i szerződés a Szudéta-vidéket Csehszlovákiához csatolta
1933. október 1: Konrad Henlein takarékpénztári tisztviselő megalakította a Szudétanémet Hazafias Frontot *(SHF)*

1935. május: a választásokon Szudétanémet Párt *(SdP)* Henlein elnökségével a németnyelvű kisebbség 66 nemzetgyűlési mandátumából 44-et (1,2 millió szavazat) szerzett meg
1937. november 19: Henlein autonómia- és segélykérése a Német Birodalomhoz
1938. április 24: Henlein meghirdette *„karlsbadi programját"*
1938. május 30: Hitler elhatározta *„Csehszlovákia katonai szétzúzását belátható időn belül"*
1938. szeptember 29–30: a müncheni konferencia
1939. március 10: a szlovák parlament szakított Prágával
1939. március 15: német csapatok megszállták Prágát; másnap a Nagynémet Birodalom autonóm részeként megalakult a Cseh–Morva Protektorátus
1942. május vége: halálos merénylet Heydrich birodalmi protektor ellen
1946: több mint ezer vasúti szerelvénnyel 1,2 millió kitelepített szudétanémet érkezett az amerikai, 750 ezer pedig a szovjet övezetbe

Irodalom

Benz, Wolfgang (Hrsg.): *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen.* Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1996.

Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei. Band 1–2. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1984.

Ermacora, Felix : *Die sudetendeutschen Fragen.* Langen-Müller Verlag, München, 1992.

Franzel, Emil: *Die Sudetendeutschen.* Aufstieg Verlag, München 1980.

Franzen, K. Erik: *Der vierte Stamm Bayerns. Die Schirmherrschaft über die Sudetendeutschen 1954–1974* (Dissertation). Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, 2010.

Koschmal, Walter – Nekula, Marek – Rogall, Joachim (Hg.): *Deutsche und Tschechen. Geschichte – Kultur – Politik*. Mit einem Vorwort von Václav Havel. C. H. Beck, München, 2001.

Lang, Peter (Hrsg.): *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten.* Frankfurt am Main, 2007.

Meixner, Rudolf: *Geschichte der Sudetendeutschen.* Nürnberg, 1988.

Seibt, Ferdinand: *Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas.* 3. Aufl. Piper, München, 1997.

Später, Erich: *Kein Frieden mit Tschechien – Die Sudetendeutschen und ihre Landsmannschaft.* KVV konkret, Hamburg, 2005.

Thurich, Eckart: *Schwierige Nachbarschaften. Deutsche und Polen – Deutsche und Tschechen im 20. Jahrhundert. Eine Darstellung in Dokumenten.* Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart–Berlin–Köln, 1990.